

כלום נתבטל בלשון חז"ל הניגוד נסתרת/נסתרות-נסתרים

בתחום הכינויים הדבוקים? ¹

א

המעיין בתוספתא² ימצא שורה של "שיבושים" בתחום הכינויים הדבוקים. במקום שנדרש כינוי הנסתרת יה אנו מוצאים בכ"י אחד או בכמה כתבייד את הסופית ן, ולהפך, כשאנו מצפים לסופית ן תמצא יה. להלן מבחר של חילופי גרסות כאלה.³

1. ן (ים) במקום שהיינו מצפים ליה.⁴

כ"א	כ"ו	דפו	כ"ל	קג"נ	
					דמאי ד' 33-36: כהן שמכר שדה לישראל נאמן על מנת שהמעשרות שלי לעולם, מת, אין לו מעשרות ... על מנת שהמעשרות שלי כל זמן ששדי לפניך, מ כ ר ן לאחר, אף על פי שחזר ו ל ק ח ן ממנו אין לו מעשרות.
מכרן	—	מכרה			תרומ' י' 54-56: אין מביאין תרומה מן הגורן לעיר, ומן המדבר ליישוב, אבל מקום שחיה ובהמה
ולקחן	—	לקחה			

- 1 מאמר זה הוא פרק מעבודת דוקטור שאני כותבת באוניברסיטה העברית בירושלים על הנושא: "מסורתו הלשונית של כ"י ארפורט של התוספתא" בהדרכתו של פרופ' משה בריאשר.
- 2 מסופקת אני אם יכול אדם לטפל בתוספתא ובכתבי היד שלה טיפול לשוני ללא עבודת המופת שהעמיד לרשותנו פרופ' ש' ליברמן ז"ל: הטכסט, מסורת התוספתא, הפירוש הקצר (כל אלה בסידרה "תוספתא") והביאור הארוך ("התוספתא כפשוטה"). אלה הם המפתחות לכל עבודת מחקר, והם ששימשו גם יסוד לעבודה זו.
- 3 ליקטתי את הדוגמות מן הסדרים זרעים ומועד, ודוגמות בודדות מסדר נשים.
- 4 במאמר זה הובא, כמוכח, הטכסט עפ"י כ"א ולידו חילופי הגרסה במילה הנידונה בלבד. מראי המקום הם לפי מהדורת ליברמן, בכל מקום שהטכסט מובא עפ"י כ"י אחר — צוין הדבר בפירושו.
- א4 במקום שהשתמשי בקו במקום חילוף גירסא בא הדבר לציין שהתיבה חסרה באותו כ"י.

אותה	אותן	אותה	אותה	צדקה בעירן, נותנין אותה לעניי עירן. מג"ב (ג) 45: יחיד שפסק צדקה לעירו נותנה לעניי עירו. מג"ב (ג) 47-49: הפוסק צדקה עד שלא זכו בה פרנסין [רש"י לשנותה לדבר אחר, משזכו בה הפרנסין] ⁹ אין רשאי לשנותן לדבר אחר... כתו' א' 14: פיקח שנשא חרשת או שוטה כתובתה מאתים
אותה	אותן	נותנה	נותנה	
לשנותן	לשנותן	לשנותה	—	
לשנותה	לשנותה	לשנותה	לשנותן	
כתובתן	כתובתן	כתובתן	כתובתה	

2. זה במקום שהיינו מצפים ל"ן (ים)

קי"ג	כי"ל	דפו'	כי"ו	כי"א	שביעי ב' 33-34: התבואה והקטנית שזרען לזרע, בטלה דעתו זרען ¹⁰ חייב, וירקן פטור שבת ב' 4-7: כל אילו שאמרו אין מדליקין בהם ביום טוב מותר לעשותן מדורה בין על גבי הארץ בין על גבי מנורה, בין להתחמם כנגדן ובין להשתמש (כנגדן) ¹¹ לאורן ולא אמרו אלא לעשותן פתילה לנר בלבד. שבת י"א (י"ב) 40-41: הכותב אות אחת ועשאה שתי אותיות, שתי אותיות ועשאן אות אחת, הרי זה חייב שבת י"ג (י"ד) 74-75: כלי גללים וכלי אבנים וכלי אדמה הרי הן ככל הכלים ומטלטלין אותן שבת י"ד (ט"ו) 49-50: שחליים שטרפן מערב שבת נותן לתוכן חומץ ושמן ואינו טורף אלא מערב ומושך את האמיתה ונותן לתוכה ¹²
		שזרען	שזרעה	שזרען	
	לאורן	לאורה	לאורן	לאורן	
	רעשאה	רעשאן	רעשאן	רעשאן	
אותה	אותה	אותו	אותן	אותן	
	לתוכן	לתוכן	לתוכן	לתוכה	

9 הקטע שבסוגריים נשמט בכ"א בשל "הדומות" והובא עפ"י כי"ו.

10 ובדפו': זרעו חייב, וירקן פטור.

11 התיבה שבסוגריים מצויה רק בכ"א, וכנראה שהשתרבה מחלקו הראשון של המשפט.

12 וראה תכ"פ מועד עמ' 238 לשרות 49-50.

				עיר' ד' (י') 14-16: 13 אמת המים
				ברשות הרבים עמוקה עשרה טפחים
מתוכן	מתוכה	מתוכה	מתוכה	וכן גומא, אין מטלטלין מתוכן
				לרשות הרבים, לא מרשות הרבים
לתוכן	לתוכה	לתוכה	לתוכה	לתוכן, אבל יורד
לתוכה	לתוכה	לתוכה	לתוכה	לתוכה ושותה
				פסח' ג' (ב') 6-8: הקילור והאיספלנית
לתוכן	לתוכה	לתוכה	לתוכן	והרטייה שנתן לתוכן קמח, אין
				צריך לבער.
				סוכה ב' 51-52: הדם וערבה
מתוכן	מתוכן	מתוכה	מתוכן	שנקמטור ¹⁴ ותמריות עולות מתוכן
				מג' ג' (ד') 82-84: אין פותחין
				פתחי בתי כנסת אלא למזרח... אין
אותן	אותן	אותן	אותה	פותחין ¹⁵ אותה אלא כגובה של
				עיר...
				כת' ד' 39-40: ומודה ר' מאיר
שדירכה	שדרכן	שדרכן	שדרכן	במומין שדירכה לילוד עמה, ¹⁶
				שאפילו היא בבית בעלה, שאביה
				צריך להביא ראייה.

עד כאן חילופי הגרסה ה'ה/ן בהשמטת ה"א הנסתרת. בנוסף לסוג זה של חילוף גרסה אנו מוצאים דרך נוספת, בקיום ה"א. דרך זו היא הרגילה בנטיית המלות:

3. חילופי נסתרת / נסתרות (ים) בקיום ה"א

כי"א	כי"ו	דפו'	כי"ל	קג"ג	
					ברכ' ב' 22-23: פועלים קוראין
					את שמע ומברכין לפניך ולאחריה
					אוכלין פיתן ומברכין לפניך ולאחריה
					ולאחריהן לאחרי' ולאחריה
					דמאי ה' 106-107: עציץ נקוב
					חייב במעשר, ותרומתו אינה מדמעת
					ואין חייבין עליה חומש.

13 ניתן אולי לראות כאן שתי אפשרויות (יחידה וגם רבות), אבל חילופי הגרסה מצויים בתוך כתבי היד עצמם.

14 "שנקמטור" — יש כאן שיכול אותיות, וצ"ל "שנקטמור".

15 "פותחין" — וכשאר כתבי היד ובדפ' "בונין".

16 את המשפט אפשר להבין בשתי צורות: במומין שדירכה (=של היולדת) לילוד עמה או במומין שדרכן (=של המומין) לילוד עמה. אבל בכ"א: "שדירכה לילוד עמה" זה "אינו הגיוני". וברור שיש כאן ן במקום ך או היפכו של הדבר.

				בלבד. היו ²¹ בסוריא אין מתריעין
עליהן	עליה	עליה	עליהן	ע ל י ה ן בארץ ישר', בארץ
עליה	עליה	עליה	עליהן	ישר' [אין] מתריעין ע ל י ה ן
				בסוריא.
				פסח' ט' 50-53: הפריש מעות
				לפסחו ואבדו, והפריש אחרים
				תחתיהם, ולא הספיק ליקח בהם
				פסח עד שנמצאו המעות הראשונות
				יביא מאילו ומאילו פסח ויקרב,
				והשאר יביא ב ה ם שלמים
בהן	בה	בהן	בהם	לששה עשר.

עשרות הדוגמות מעידות — ללא ספק — שאין כאן "שיבושים" מקריים, אלא תופעה לשונית (!): סגירת תיבה, המסתיימת בתנועה, ע"י ן (ם).

התופעה ידועה זה כבר הן מלשון חז"ל והן מניבים אחרים באזור באותה תקופה,²² אך עד עתה הובחנה התופעה במספר תיבות מצומצם, ובעיקר כתיבות: למטן, למעלן, כמן; יודן, קיסרין, ציפורין.²³ כל התיבות הללו משני תחומים בלבד הן: המלות והשמות הפרטיים או כפי שניסח מ' בר-אשר: "התופעה נתרחה במלים שאינן נוטות (שמות פרטיים, מליות וכד')".²⁴

בדינו בתופעה זו מעיר ז' בן-חיים על שני אספקטים של התופעה, על מקורה ועל ממדיה, ואלה דבריו: "שכיחותה של התנועה המאונפת²⁵ בסופי תיבה, שמקורה בתנועה + מ"ם או נו"ן גררה אחריה אף אינפוף של תנועה אחרת באותו מעמד, ולא ברור אם בעקיבות ואם לא, כגון למטן, למעלן..."²⁶ (ההדגשה שלי — ח"נ). מאחורי ניסוח זה מסתתרת הבעיה העיקרית: האם לפנינו תופעה פונטית? — אם תופעה פונטית לפנינו, לא ייתכן שתהא מוגבלת לשמות פרטיים ומלות בלבד ובוודאי צריכה הייתה להשאיר את עקבותיה גם בתחומי לשון אחרים.

21 כ"י' ובדפ' — "היה", כלומר: "היה בסוריא אין מתריעין עליה".

22 ראה, למשל, מ' בר-אשר, פארמה ב', עמ' 171 והערות 42-47 שם.

23 פה ופה עלו עוד תיבות כוודרות, אף הן מאותם תחומים: ראה, למשל, ז' בן-חיים שם, עמ' 46: עומרים (בעומר) או מ' בר-אשר, עדה ולשון ר' עמ' 30: אמנם (>אמנה).

24 מ' בר-אשר, משנה כ"פ פארמה ב' (לעיל הערה 21), אך בשיחה בע"פ הביע את ההשערה שממדי התופעה היו נרחבים יותר והביא את הדוגמה המעניינת מכ"י רומי 32 לספרי כמדבר התיבה המקראית "הין" נכתבת "היא": זהות ההגייה בין שתי התיבות הין, היא (hīn) בחתימת הנו"ן, היא שהולידה את החילוף ביניהן (ר' בר-אשר לשון כ"י רומי סעיף 31).

25 ראה כנגד זה דעתו של י' קוטשר: מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ז עמ' רד ואילך.

26 ז' בן-חיים, מסורת השומרונים וזיקתה למסורת הלשון של מיה"מ וללשון חז"ל, בקובץ מאמרים בלשון חז"ל א' עמ' 46.

עתה, נראה, כי אכן מצאנוה בתחום נוסף: הכינוי הדבוק של הנסתרת. כמוכן, אפשר שיטען הטוען מה לכינוי הנסתרת ולכל הדיון שלנו, שהרי התיבות בכינוי זה חתומות בעיצור ה"א (כגון בִּיתָה, יָדָה וכיו"ב) ולא בתנועה? אלא שכבר הוכיח מ' בראש 27 שבלשון חז"ל לא נהגתה עוד הה"א של כינוי הנסתרת ולפנינו צורות שנחתמו בתנועה (כגון בִּיתָה=bētā, יָדָה=yādā וכיו"ב).²⁷

נסיים פרק זה בשאלה שפתחנו בה: כלום נתבטל כל"ח הניגוד בין הנסתרת לנסתרות / נסתרים בכינוי הדבוק? — על כרחך תענה: כן הוא הדבר.²⁷ על-כך מעידות עשרות הדוגמות שפירטנו לעיל; ותינתן הדעת לכיוון ההפוך של החילוף בין הכינויים: ה' תמורת ין. חילוף מעין זה אפשרי הוא רק כאשר בתודעת הדובר כינוי הנסתרת וכינוי הנסתרות/הנסתרים חד הם ואפשר שכותבים כך או כך.

כיצד נהגו הצורות בהן, להן ככינוי לנסתרת? — נראה שההגייה הייתה מעין lān, bān והה"א נתפסה אם קריאה. ואף לדבר זה — ה"א אם קריאה לתנועה ā באמצע תיבה — מצאנו עד בדמותו של כ"י קאופמן במשנת מקואות ט, ב: בפחמים כתובה שם בפחה מים.²⁸ הסופר שתמה על הה"א בתוך התיבה הפריד אותה לשתיים (מה ביקש לקרוא במקומה?) הנקדן מחק את הה"א.

ב

הקשיים הנגרמים וה"פתרונות" לקשיים אלה

המעתיקים וכן המפרשים — שלא הכירו את התופעה הזו — ראו לפניהם משפטים, שאין בהם התאמה במספר בין המרכיבים השונים, משפטים "משובשים" המצריכים תיקון.

"שיבושום" אלה מצויים — כפי שראינו בדוגמות לעיל — בדפו' ובכל כתבי-היד, ובתוכם כ"י, שהוא כתב היד, שנבחר ע"י פרופ' ש' ליברמן לשמש הפנים במהדורתו. כדי לעמוד על הקשיים וכן על "הפתרונות" שנמצאו להם, נעיין בדוגמות נוספות, כולן מתוך הפנים והפירושים של מהדורה זו:

27 בעניין זה דן בהרחבה מ' בראש, במאמרו 'כתיבים שלא הובנו', לזוננו מ"ד, עמ' 85–92, סעיפים 2–4 (שם הוא אף מביא פרטים בעניין תפוצתו של המפיק) לאחרונה — בשיחה בע"פ — העיר כי סימנים להחלפת הה"א הן מצויים כבר במגילת הנחושת.

27 [כיום אנו יודעים שבכינוי הנסתרים והנסתרות נהגו בלשון חז"ל שתי צורות נוספות: יין (כגון: בִּיתָן<בִּיתִין), יין (כגון: בִּיתָן<בִּיתִין), קיומן של שתי צורות אלו עדות יש בו שהלשון מצאה פיתרון לטשטוש ההבחנה בין הנסתרת לנסתרים ולנסתרות. ראה פרטי הדברים במאמרי לעיל — 'על משונות הניקוד בכתב יד קאופמן של המשנה', סעיפים 10–19 ובמיוחד סעיף 17 (הערת העורך)].

27 בצורות מעין עֲלִיָּה<עֲלִיָּה (כינוי הנסתרת בסופית ין) שנודהו גרפית עם עֲלִיָּה (נסתרים / נסתרות) מקוימת ההבחנה רק במבטא (תנועתן הסופית שונה היא. ובהטעמה לא היה הבדל? כלום עֲלִיָּה נחקיימה גם בהגיית מלעיל גם אחרי סגירת ההברה בנו"ן?).

28 העירני על כך משה בראש.

דוגמה א' — עירו' ו' (0) 60–61

כ"ו במקור: "עוקה שבמוקר מחזקת סאתים, אף על פי שנתמלאה מערב שבת, שופכין לתוכן בשבת". הפנים: תוקן (!) עפ"י הדפוס: לתוכה (כ"א, כ"ל: לתוכה מים).²⁹

דוגמה ב' — פסח' ג' 16–17

כ"ו במקור: "מי תשמישו של נחתום שופכין אותה במקום האישבורן..." הפנים: תוקן (!) עפ"י הדפוס: כ"א וכ"ל: אותן.³⁰

דוגמה ג' — יו"ט ג' 70–71

כ"ו במקור: "שלושה דברים נאמרו בפתיחה ... אין עושין אותן כתחילה ואין מהבהבין אותה" הפנים: תוקן (!) עפ"י כ"א וכ"ל: אותה³¹ (דפוס: אות).³²

דוגמה ד' — תרו' ו' 8–11

כ"ו והפנים: "סאה תרומה שנפלה לפחות ממאה ונדמעה, אם היו של טבל עושה אותה תרומה ומעשרות על מקום אחר, או קורא שם לתרומת מעשר שבה. אם היתה של מעשי טבל, עושה אותה תרומה ומעשרות על מקום אחר, או קורא שם לתרומה מעשה שבה". כאן פנים המהדורה לא תוקן. אבל בביאור שם נאמר: "צ"ל אותן"³³ עפ"י כ"א והדפוס: שבהן, אותן עפ"י כ"א. כלומר הנוסח הוכר כצריך תיקון בכל ארבע התיבות!

דוגמה ה' — פסח' ה' 32–33

הדפוס³⁴ והפנים: "חטאת צבור ששחטן בשבת שלא לשמן, הרי זה חייב". ושם בפירושו:³⁵ "חטאת צבור וכו' צ"ל חטאת צבור" כלומר, יש לתקן תיבה אחרת במשפט, התיבה "חטאת", מלשון יחיד ללשון רבים כדי להתאימה. נביא כאן את חילופי הגרסה במלואם:

כ"א:	חטאת ציבור ששחטה שלא לשמה
כ"ל:	חטאת הציבור ששחטן שלא לשמה

29 תוס' מועד עמ' 23, תה"ג.

30 תוס' מועד עמ' 152, תה"ג.

31 בדפוס: אות' אפשר שצורות מקוצרות כדומה לזו — ויש, כידוע, רבות כמותה — "מסתירות" מאחוריהן חילופי גרסה נוספים.

32 תוס' מועד עמ' 299, תה"ג.

33 תוס' זרעים 136, הביאור לשורות 9, 10.

34 ככ"ו במקור נוסח שונה (לפי דעת ש' ליברמן השתרכב שלא במקומו ושלא מן העניין) ולכן הביא בפנים המהדורה את נוסח הדפוס.

35 תוס' מועד עמ' 169 חילופי הגרסה, ובעיקר תכ"פ מועד עמ' 575.

הדפוס והפנים: חטאת צבור ששחטן שלא לשמן
 בכל המקורות. שם-העצם הוא חטאת — יחיד (בלא וי"ו)! ועוד, התיקון המוצע
 חטאות לא יפתור את בעיית הנוסח של כ"ל, שהרי נצטרך לתקן גם את הסיפא,
 ולגרס לשמן, במקום לשמה.

דוגמה ו' — כיפ' ד' (ה') 71–72

כ"ו והפנים: "... היכן הוא אומר, אחר התפלה, והעובר לפני התיבה אומר
 ברביעית". הלכה זו דנה בוידויים, וכן מציין אף ש' ליברמן בפירושו למלה
 "אומר",³⁶ אך לא העיר כלל על אומרה שבהמשך ההלכה, שגם היא מכוונת
 לוידויים, ולפיכך היתה צריכה להכתב אומרן (ובכ"א, וכ"ל, אומרה במקום
 אומרן; ובדפו' — אומרין).

דוגמה ז' — דמאי ג' 40–42

כו" והפנים: "וחכמים או", אף דברים שדרכן למדד בדקה ומדדן בגסה משפיעה
 ומוכרן דמיי". כ"א: "וחכמי' אומ', אף דרכן לימדד בדקה מודדן בגסה משפיען
 ומוכרן דמיי". ש' ליברמן בפירושו: "משפיעה וכו'". כלומר מותר לו מלכתחילה
 להשפיע על המידה ולמכור.³⁷ מ' מורשת³⁸ מביא את פירושו של ליברמן בתיקון
 קל: "משפיעה — את המידה".³⁹ ולנו נראה שהפירוש על שתי גרסותיו — אינו
 כפשוטו של כתוב; נושא המשפט הוא דברים ולנשוא זה מוסכים הכינויים משפיעה
 (=משפיען) כמו ומוכרן. ואמנם כך בכ"א: משפיען.⁴⁰ אין אפוא בכ"ו אלא חילוף
 ין ב"ה.

דוגמה ח' — יבמ' י"ב 4–8

כ"ו והפנים: "הגיורת שנתגייירו בניה עמה לא חולצין ולא מייבמין, היתה הורתן
 שלא בקדושה ולידתן שלא בקדושה, לא חולצין ולא מייבמין, ואין חייבין משום
 אשת אח. היתה הורתה שלא בקדושה ולידתה בקדושה, או חולצין או מייבמין ...
 היתה הורתה ולידתה בקדושה, הרי היא כישראל לכל דבר".
 והרי חילופי הגרסה במלואם:

36 תוס' מועד עמ' 254 כביאור.

37 תוס' זרעים עמ' 76.

38 מ' מורשת, עמ' 376.

39 משפיעה / משפיען, פירושן: הוא מגדיש את הדברים, נותן כמידה גדושה, ולא מצינו בלשון התנאים
 "להשפיע על", וראה מורשת שם הפירוש והדוגמות.

40 בכ"א "משפיען", ללא וי"ו, בניין פיעל הוא (לעומת הפעיל בכ"ו) ראה מורשת שם. ובהערה הוא מביא
 את דעתו של ש' ליברמן, שצורת הפיעל בשורש זה מקורית היא.

קג"נ	דפ"ו	כי"ו	כי"א
הורתה...ולידתה	הרתן...ולידתן	הורתן...ולידתן	הורתם...ולידתן
הורתה...ולידתה	הורתה...ולידתה	הורתה...ולידתה	הורתן...ולידתן
הורתה...ולידתה	הורתה...ולידתה	הורתה...ולידתה	הורתן...ולידתן

מהו הנושא? הגיורת או בניה? — קיימות שתי האפשרויות. הקושי הוא בכי"ו (ואף בדפ"ו): הורתן...ולידתן (שורות 4-6) לעומת הורתה...ולידתה (שורות 6-8) פעמיים. ומפרש ש' ליברמן (לשורות 6-7): "הורתה וכו'. כלומר, הריונה של הגיורת ולידתה".⁴¹ האם נשתנה הנושא במהלך ההלכה?

ולסיכום: אם כאן בוטל הניגוד נסתרת / נסתרות (ים), יש להניח שמלכתחילה נמצאו זו ליד זו צורות המסתיימות בה"א וצורות המסתיימות בנו"ן (או במ"ם) הן לכינוי היחידה והן לכינוי הרבות־הרבים, וחילופי הגרסה לא כולם תיקונים הם. אעפ"כ היו גם היו תיקונים, כפי שנוכחנו לדעת מדוגמות אלה. ואם במהדורה משוכחת זו מצאנו תיקונים בפנים המהדורה (לעיל דוגמות א'-ג') יש לשער שתיקונים רבים לאין שיעור נעשו ע"י המעתיקים לדורותיהם.

ג

חילופי גרסה של י"ה / י"ן (ם) בתחומי לשון אחרים

נוסף על חילופי הגרסה בתחום הכינוי הדבוק, מצויות דוגמות בודדות בתחומי לשון אחרים:

1. חתימת הנקבה י"ה

כי"ו והפנים: "פועלין שהיו עושין אצל בעל הבית, הרי אילו מברכין שתיים. אומ' ברכה הראשונה וכולל את ירוש' בשל ארץ. וחותרם בשל ארץ, ואם היו עושין עמו בסעודן, או שהיה בעל הבית מברך לכן, הרי אילו מברכין ארבע" (ברכ' ה' 50-49).

כי"א: בסעודתן

דפ"ו בסעודה

ש' ליברמן בפירושו: "וכ"ה בירושלמי הנ"ל (ברכ' פ"ב ה"ה, פ"ו סה"א) וזו היא צורה א"י. עיין מ"ש הרי"ן אפשטיין במבוא לנוה"מ עמ' 1258 (עיין מדה"ג סוף עמ' 231)⁴²."

41 תוספ' נשים עמ' 40, וראה גם תכ"פ נשים 122, ובהערה מס' 1 הוא מעיר: "וכך (הכוונה לה"א — ח"נ) היה כנראה גם בכי"ע (=כי"א), שהרי הכתיב "הורתם" במקום "הורתן" אינו מצוי כ"כ בכ"ז זה". ההערה תמוהה, שהרי המ"ם מצויה כאן פעם אחת ובכל השאר יש נו"ן.

42 תכ"פ זרעים עמ' 89.

הסעיף בספרו של י"נ אפשטיין עוסק בתופעה אחרת: שמות נקבה הנוטים כשמות זכר. קיומה של "תופעה" זו לא הוכח! אפשטיין מביא שם, למעשה, רק שתי דוגמות: האחת, מן המדה"ג "ומנין האוכל בק ערו" — אך זה מדרש מאוחר מאוד (המאה ה-15) והדוגמה השנייה (ממכילתא משפטים פי"א 288) "שמירו" יש "כנראה" לחפש לה הסבר אחר.⁴³ נראה שאף כאן לפנינו סעודה (דפו') = סעודן (כי"ו) בנו"ן הסוגרת הברה ובכ"א תוקנה הצורה התמוהה לסעודתן, שכן הנו"ן נתפסה ככינוי הרבים.⁴⁴

2. חתימת שם הפעולה

כי"א: "א"ר שמע' בן אלעזר מודים בית שמאי לבית הלל שמוליכין את הסולם [משוכך לשוכך].⁴⁵ על מה נחלקו להחזירו. שבית שמאי אוסרים ובית הלל מתירין". "אמ' ר' שמעון בן אלעז' מודים בית שמאי לבית הלל שמסלקין את התריסים על מה נחלקו. להחזירו, שבית שמאי אוסרים ובית הלל מתירין" (יר"ט א 24–26; 37–39).

להלן חילופי הגרסה במלואם:

כי"א	כי"ו	דפו'	כי"ל
להחזירו	על החזירה	על החזרים	על החזירה
להחזירין	על החזירה	על החזרים	על החזירה

"על החזירה": שה"פ חזירה מצוי בלשון חז"ל בשני משמעים:

א. שיבה (בניגוד להליכה) לבניין קל, כגון: "ולא היו מתעסקין עמהן בחזירתן כדרך שמתעסקין עמהן בהליכתן" (תוס' ביכור' ב, 54).

ב. השבה (השבת גנבה וכד') לבניין הפעיל (!). כגון: "הגונב טלה מן העדר וכ' אם ידעו הבעלים בגניבה צריכים לידע בחזירה..." (ירושלמי ב"ע א, ז, ג). במשמע זה, השבה, הוא בא כאן בכי"ו ובכי"ל, אבל בדפו' על החזרים, אפשר היה לחשוב שלפנינו שה"פ מבניין הפעיל החז(י)ר בכינוי הנסתרים, ולא כן! שה"פ החזר אינו מצוי כלל בלשון חז"ל,⁴⁶ זוהי צורה חדשה, מן העברית של ימינו, (אפילו במילון ב"י לא הובא עדיין). על כורחך תאמר שהמ"ם הסופית תמורת ה"א היא באה. קשות עוד יותר הצורות "להחזירו", "להחזירין", ונראה שהצורה התמוהה "על החזירין" (=על החזירה) תוקנה ושונתה למקור נטוי בכינויים.

43 אפשטיין מביא שם גם "גניבו", אך הוא עצמו מצייין שקיים גניב ליד גניבה.

44 מצויה עוד דוגמה הנראית קרובה לזו: "אין חייבין משום גזילין של בעל הבית — כי"ו והדפו'; בכ"א: גזילה. אבל במקבילה בכ"ק י"א ד' "גזילו של בעל הבית" בכל עדי הנוסח, וש' ליברמן כתב בפנים המהדורה "גזילו" עפ"י המקבילה.

45 המלים שבסוגריים חסרות בכי"א.

46 ואף הצורה החזרה מאוחרת היא (ראה מילונים) ונראה שחזירה שימשה אף להפעיל.

3. כינוי היחס יי

כי"ו, דפו' — כלא' ה' 22: "כלב כופרין מין חיה"
ובכ"א: כופרי.

ש. ליברמן בפירושו: "כופרין וכו'. כלומר כופרי (כגי' כי"ע)."⁴⁷

4. שם מקום

סגירת הברה סופית בין בשמות פרטיים ידועה זה מכבר,⁴⁸ ייחודה של הדוגמה בכך שחילופי הגרסה הם בין כתבי היד של התוספתא לבין העדים של המשנה.
כי"ו, דפו' 49: — סוטה ט"ו 51: "משמת אבא יוסי בן קטנית איש קטנתה"
ובירושלמי (סוף סוטה) קטונתא וכן בבבלי (סוטה מ"ט ע"ד) קטונתא, אבל במשנה (סוטה ט, ט"ו) בכ"ק, בכ"י לו ובמשנה עם פיר"מ להר"מ, הוצ' ר"י קאפח עמ' רע"ח: קטונתן.⁵⁰

5. הפועל⁵¹

כי"א — פסח' ד' 90: "אמרו לו: אם כן מה יהא על העם שלא הביאום סכיניהם"
והמ"ם נמחקה < הביאו ("כדין")!.

6. חילופי ה"ם בפסוקים מן המקרא

הפסוק, ויקרא י, ה, בנוסח המסורה: "ויקרבו וישאם בכתנתם אל מחוץ למחנה".
כי"א, ברכ' ד' 68: "ויקרבום וישאום בכותנותם אל מחוץ למחנה". (כי"ו, דפו' "ויקרבו").

הפסוק ויקרא ו, י בנוסח המסורה: "חלקם נתתי אתה מאשי".

כי"א דמאי ב, 26: "חלקם נתתי אותם מאשי" (כי"ו: "אתה", דפוס: "אותה").
מעניינת העובדה, שבשני הפסוקים נסגרה ההברה במ"ם (ולא בנו"ן כרגיל בכי"א). נראה שהסופר הקפיד לכתוב מ"ם, שכן ידע שבמקרא רגילה סופית זו במקום שבלשונו מצויה נו"ן, אך אותו סופר לא היה ער לעובדה שבמקרא אין נהגת סופית (מ"ם או נו"ן) במבנים לשוניים אלה. מדוגמות אלו ניתן ללמוד עד כמה היה היגוי זה מושרש בפייהם.

47 תוספתא זרעים עמ' 223.

48 ראה למשל לעיל הערה 23.

49 בכ"א חסרה התיבה הזאת.

50 כל המקבילות עפ"י ש' ליברמן תכ"פ נשים עמ' 762–763.

51 בר-אשר, לשון כתב יד רומי (סעיף 30), מביא לראשונה דוגמה מתחום הפועל ("ומסרו" כתובה שם "ומסרו"). וכך הופנתה תשומת לבי לדוגמות אלה.

ד

סוף דבר

אם נצרף יחדיו את כל מה שהועלה עד כה: הדוגמות הידועות מתחום השמות הפרטיים והמלות; הדוגמות שמביא מ' בר-אשר מתוך ספרי במדבר כ"ר,⁵² וכל מה שהועלה כאן [שפע החילופים בין כינוי הנסתרת לכינוי הנסתרים והנסתרות; חתימת הנקבה, ה-ן ב שם העצם ובשם הפעולה, חילופי יי-ין בכינוי היחס, וכן החילוף יו-יין בכינוי הנסתרים של הפועל]. ניווכח שכבר מצוי בידינו מספר גדול של עדויות מתוך מגוון רחב של תחומי לשון, שדיי בהם כדי להעיד על כלליותה של התופעה.

נראה כי עתה יש מקום ואף צורך בעריכת בדיקות שיטתיות בכתבי היד של החטיבות השונות של ספרות חז"ל. לנו אין ספק, כי אכן נמצא את התופעה גם שם. נחתום את דברינו בדוגמה מן המשנה:⁵³

ערכ' פ"ז מ"ד

דפוס': "הגיע היובל ולא נגאלה, הכהנים נכנסים לתוכה... לעולם אין הכהנים נכנסים לתוכה עד שיגאלנה"

כ"י לו (בדומה לדפוס'): בתוכה... בתוכה

אבל בכ"ק היה (!) כתוב: לתוכה... בתוכן; הנו"ן גורדה ועל הגרד נכתבה ה"א! עוד עדות אחת מני רבות על כלליותה של התופעה מצד אחד, ועל התיקונים שנעשו מצד שני.

52 ראה הרמיזות לעיל בהערות 24 ו-51.

53 בדוגמה זו נחקלתי אגב העיון בספרו של אפשטיין מכוא עמ' 1123 (הוא דן שם בחילופי ב/ל).

ביבליוגרפיה וקיצורים

- אפשטיין, י"ג אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים, תש"ח.
- בן-חיים, ז' בן-חיים, 'מסורת השומרונים וזיקתה למסורת הלשון של מגילות ים-המלח וללשון חז"ל', לשוננו כ"ב (תשי"ח), עמ' 223-245 (ובקובץ מאמרים בלשון חז"ל א' 36-58).
- בר-אשר פארמה ב', מ' בר-אשר, 'משנה כ"י פארמה ב' לסדר טהרות', דברי מבוא, בקובץ מאמרים בלשון חז"ל א' עמ' 166-185.
- בר-אשר עדה ולשון ו', מ' בר-אשר, 'פרקים במסורת לשון חכמים של יהודי איטליה (עפ"י כ"י פאריס 328-329)', עדה ולשון ו' ירושלים תש"ם.
- בר-אשר לשון כתב יד רומי, מ' בר-אשר, 'עיונים ראשונים בלשון חכמים המשתקפת בכתב-יד רומי 32 לספרי במדבר', תעודה כרך ג' (בדפוס).
- דפו' = דפוס ראשון של התוספתא, דפוס ויניציא רפ"א (1521).
- כ"א = כ"י ארפורט של התוספתא, שמור בספרייה הממלכתית בברלין (צילום באקדמיה ללשון העברית).
- כ"י = כ"י וינה של התוספתא, שמור בספרייה הלאומית בווינה (heb20) (צילום באקדמיה ללשון העברית) ופנים מהדורתו של ש' ליברמן, תוספתא.
- כ"ל = כ"י לונדון של התוספתא, שמור במוזיאון הבריטי (ומספרו Add 27, 296) (עפ"י חה"ג במהדורת ש' ליברמן, תוספתא).
- כ"ק = משנה כ"י קאופמן A מהדורת צילום עפ"י G. Beer, האג, 1929
- לו = ו"ה לו, מתניתא דתלמודא דבני מערבא (עפ"י כ"י קמברידג' Add 470,1) קמברידג', 1884.
- מורשת, מ' מורשת, לקסיקון הפועל שנתחדש בלשון התנאים, רמת-גן, תשמ"א.
- קג"ב, קטעי גניזה של התוספתא, עפ"י חה"ג במהדורת ליברמן, תוספתא.
- קובץ מאמרים בלשון חז"ל, חלק א', ערך והביא לדפוס מ' בר-אשר, ירושלים תשל"ב.
- צוקר, מ"ש צוקרמאנדל, תוספתא כפ"י כתבי יד ערפורט ווינה, (מהדורת צילום) תשל"ה.
- תוספ', ש' ליברמן, תוספתא (עפ"י כ"י וינה), זרעים-מועד-נשים, ניו-יורק, תשט"ו-תשל"ג.
- תוס"ר, ש' ליברמן, תוספתא ראשונים א-ד, ירושלים, תרצ"ז-תרצ"ט.
- תכ"פ, ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, זרעים-מועד-נשים, כרכים א-ח, ניו-יורק, תשט"ו-תשל"ג.